

ЗМІСТ

Читати й перечитувати (Євгеній Стасіневич)	7
Кінець однієї легенди. Шевченко і Добролюбов	19
Без поквалливости	28
Стефан Яворський і конфлікт ідеологій за доби Петра I (Переклад Ярослави Стріхи)	38
Москва, Маросейка	74
Непророслі зернята	85
Назва «Україна» (Переклад Сергія Вакуленка)	97
Пороги і Запоріжжя	113
На берегах хроніки погочних подій	149
Україна — Європа — культура — посмішка	182
Трюїзми (в головному) і троє людей замучених	201

ЧИТАТИ Й ПЕРЕЧИТУВАТИ

Зараз уже надійшов той момент, коли про Юрія Шевельова, одного з найбільших інтелектуалів в історії української культури і науки, можна не заговорювати щоразу від самого початку. Тобто можна не окреслювати його статус і детально не переповідати його біографію та перелік заслуг. Про харківське дитинство, юність і молодість, про навчання у Булаховського та Білецького, життя під німецькою окупацією, період ді-пі таборів у післявоєнній Німеччині, викладання в Гарварді та Колумбії, довге наукове життя в США й загалом довге життя (1908–2002). І поїздки в Україну в 1990-х, і світову славістичну популярність через руйнування пропагандистської квазіконцепції про міфічну праруську мову як колыску трьох «братніх». Шевельов достатньо динамічно стає надбанням ширшого — і молодшого також — кола, що вже мало змогу почитати і його дивоглядні двотомні мемуари, й окремі хрестоматійні тексти.

Фокус цього видання — специфічний, а від того, сподіваюсь, і свіжий: відібрати й дати того Шевельова,

який потрібен нам саме тут і конкретно зараз. Для нинішніх дискусій, суперечок, коментарів. А ще рефлексій, вдумувань, інтелектуальних медитацій наодинці із собою. Аби дочитувати і додумувати важливе. Не тексти-зброя (це занадто пишні слова навіть і не для воєнних часів), але тексти-захисти, тексти-антидоти: супроти і ворожої пропаганди, і місцевого невігластва. А ще — тексти-тригери, мисленнєві подразники. Такі, що писані не у вічність, — Юрій Шевельов так не цілювався, — а на день нинішній.

Тобто писані вони були на день тодішній, але специфіка суспільних і культурних динамік та пробуксовувань у нас в останні сто років така, що окремі теми й проблеми, ба навіть тематичні шари і вузлові дилеми схильні настирливо повторюватися.

Тексти в книжці йдуть у хронологічному порядку, від 1943-го до 1997-го, майже календарне пів століття. В такій послідовності є кілька резонів: простежити динаміку самого Шевельова, подивитися за розвитком мотивів і думок у часі, а ще отримати змогу, крізь окремі сюжети, панорамувати 50 років інтелектуальної історії: української думки в екзилі, але також не без украплень західних контекстів. Шевельов був людиною геть не лише діаспорного світу, де він регулярно відчував задуху.

З іншого боку, ніхто не заборонить читати ці тексти нарізно: на те вони й добрий інтелектуальний продукт, що працюють і як цілком самодостатні одиниці. Та здатні, так видається, входити у значний резонанс із нашим сьогоденням.

А скрипниківський правопис¹, рідний для автора, вирішено не виправляти. Як писав сам Шевельов-Шерех у передмові до своєї першої книги есеїв «Не для дітей» (1964): «зміни в статтях мінімальні, і редактор дбав за збереження запаху тієї доби. Якщо минуле хоче говорити з сучасним, воно має говорити своїм власним голосом. Інакше ноти будуть фальшиві».

Оскільки йдеться саме про інтелектуальну продукцію людини, що виростала на дріжджах гомінливо-дискусійних 1920-х, а міцнішала в затятих суперечках 1940-х, під гамір європейського повоєння та какофонію еміграційного життя, доречно звернути увагу на ті центральні ідеї, що лежать в осерді пропонованих текстів. Менших і більших, але завжди не випадкових, спрямованих на захист, чи супроти, чи ж із метою підсвічення дечого значущого. Текстів по-своєму обов'язкових.

Перші з них — періоду Другої світової війни, але писані не в окупованому Харкові (і не для газети «Нова Україна»), а у львівський період для «Львівських вістей» та «Краківських вістей». Тексти ці мають у собі важливі, хоч і відмінні інтенції раннього етапу Шевельовського «розрадянення». Стаття «Кінець однієї легенди» промовиста вже назвою — йдеться

¹ Скрипниківський (харківський) правопис, «скрипниківка» — правопис української мови, ухвалений 1928 року президією Правописної комісії після обговорення на Всеукраїнській правописній конференції, що відбувалася в Харкові. Має низку особливостей, з-поміж яких: регулярне вживання літери г (*ле-ленда, еміґрація*), закінчення -и в родовому відмінку іменників жіночого роду III відміни (*радіости, чести*), закінчення -і в іменниках жіночого роду при числівниках *дві, три, чотири, обидві* (*дві хаті, три руці, чотири квітці*) тощо. — Прим. ред.

КІНЕЦЬ ОДНІЄЇ ЛЕГЕНДИ. ШЕВЧЕНКО І ДОБРОЛЮБОВ

Перша публікація: Львівські вісті. — 1943. — Ч. 96 (2-3 травня). — С. 5-6.

Підпис: О. Шевельов.

Друкується за: Юрій Шевельов. Досміграційне (Публікації 1929-1944 рр.) / уряд., передм. і прим. С. Вакуленко, К. Каруник. — Харків : Фоліо, 2020. — С. 446-452.

Повторюйте багато разів те саме, повторюйте, не зважаючи ні на що, і слухачі можуть кінець-кінцем повірити почутому, хоч би воно й не спиралося на жадні факти. Таке провідне гасло большевицької пропаганди, і нерідко його застосовувано з успіхом як на ділянці безпосередньо політичній, злободенній, так і на ділянці науково-історичній — бо ж історія в большевиків була завжди насамперед складовою частиною агітації й пропаганди. Так створено чимало легенд, які набули широкого розголосу, популярності й навіть визнання.

Однією з таких легенд у шевченкознавстві, особливо вперто повторюваною і підкреслюваною большевицькою пресою й науковцями, є легенда про зустрічі Шевченка з Чернишевським і Добролюбовим в останні роки його життя, про їх ідейну єдність, єдинодумство, про вирішальний вплив російських публіцистів на українського поета. Мовляв, у цьому середовищі поет зустрів справжніх друзів і цінителів, там, а не серед земляків-українців, його високо піднесли й щиро

привітали, оточили атмосферою дружби в особистому житті і заслуженої похвали в друкованих виступах. Ці твердження повторювано так часто і так одномаїтно, що вони гіпнотизували читача і він починав мимоволі вірити їм. Навіть дослідники найповажніші, дослідники, яким ніяк не закинеш большевицького перекручування фактів, подеколи повторювали цю легенду. Так, в одній з найкращих наших популярних брошур про Шевченка, виданій уже втретє, читаємо: «Оповідать, що він [Шевченко] близько стояв до революційних російських діячів, таких, як Чернишевський, Добролюбов і інші; всі вони дуже гарно ставилися до поета, а Добролюбов пізніше написав про нього дуже гарну статтю, в якій високо оцінив Шевченка»¹.

Як бачимо, дослідник висловлюється обережно: «оповідають...». Але кінець-кінцем він цих оповідань не спростовує, не заперечує, отже, читач схильний теж пристати до них. Тим часом є всі підстави сумніватися в цих «оповіданнях».

Насамперед, фактична сторона, біографічна. Ми нічого не знаємо про хоч скільки часті зустрічі поета з Чернишевським чи Добролюбовим. А що ж за дружба без зустрічей? Коли найновіша дослідниця цієї справи, Марієтта Шагінян, вирішила обґрунтувати її фактами, то вона перетрусила чималий архівний і мемуарний матеріал і внаслідок цієї наполегливої праці довела, що Шевченко ... один раз гостив у Чернишевського. Чи справді ж не достатні докази, щоб переконатися, що ніякої справжньої, глибокої дружби

¹ Сімович В. Тарас Шевченко. Його життя та творчість. — Львів : Українське Видавництво, 1941. — С. 59. — Тут і далі примітки Ю.Ш., якщо не вказано іншого.

тут не було? Саме це, всупереч своїм намірам, довела Шагінян і, очевидно, відчувши це, почала говорити вже не про вплив Чернишевського й Добролюбова на Шевченка, а Шевченка на Чернишевського й Добролюбова. Але й тут їй довелося обмежитися на загальниках, що, мовляв, Шевченко як селянин-бунтівник був, не міг не бути глибоко цікавим для публіциста, що всі свої надії покладав на перемогу селянської революції². Міркування надто загальні, до того ж, як і звичайно в большевицькій критиці, поет подається тут однобічно, тільки як селянин-бунтар. Всі ж інші грані його творчості, якими він був чужий і далекий Чернишевському й Добролюбову, просто замовчуються, ігноруються.

Так розвіюється легенда про особисті інтимні зв'язки Шевченка з російськими «демократами-революціонерами» 60-х років. Але твердішого ґрунту не має й друга думка, думка про те, що Добролюбов високо оцінив у своїх критичних статтях Шевченка-поета. Справжнім наслідком критичних виступів Добролюбова було приниження Шевченка.

З першого погляду, правда, це не так. Добролюбов вітає Шевченка як поета справді народнього — висока похвала в його устах. Він говорить про численні «поетичні красоти»³ «Кобзаря», про те, що там відбилися «кращі людські інстинкти»⁴, про сповненість «найсвіжішої непідробленої поезії»⁵ тощо.

² Шагінян М. Шевченко. — Москва : Государственное издательство «Художественная литература», 1941. — С. 247–257.

³ [Добролюбов Н.] [Рец:] Кобзарь. Тараса Шевченка. Коштомъ Платона Семеренка. Спб. 1860 г. // Современник. — 1860. — Т. LXXX, № 3. — С. 109. (Переклад Ю. Шевельова.)

⁴ Там-таки. (Переклад Ю. Шевельова.)

⁵ Там-таки. — С. 108. (Переклад Ю. Шевельова.)